

тобто анексії голландських територій лівобережжя р. Шельди та голландського Лімбургу. Голландія змогла анексувати прусський Гельдерланд або Східну Фрісландію та графство Бентгайм. Бельгія також вимагала віддати їй Люксембург. Вимоги ці не були виконані через опір Голландії (14 лютого 1919 р.) та Англії. Бельгія не добилася також, щоб на Голландію були накладені міжнародні обмеження щодо лівобережжя Шельди та Лімбургу. [Жан-Батіст Дюрозель. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 1999].

30. Іван Феценко-Чопівський народився у 1884 р. Український політичний і громадський діяч, учений у галузі металургії. У 1917 р. належав до УПСФ, член Української Центральної Ради. У 1918 р. – міністр торгівлі і промислу, цього ж року обіймав посаду заступника Голови уряду, був міністром народного господарства УНР. У лютому–серпні 1921 р. – Голова Ради Республіки. З 1921 р. – професор Гірничої академії в Кракові. У 1945 р. – заарештований НКВС. Помер 1952 р. у таборі смертників Абезь. [Визвольні змагання очима контррозвідника: Документальна спадщина Миколи Чеботаріва. – К., 2003].

Summary

The primary aim of the article is to analyse the diplomatic relations between UNR (Ukrainska Narodna Respublika) and Belgium and the Netherlands in the period of 1919-1921. The author makes an attempt to study the process of negotiations between the governments of these two countries and find out the reasons that led to official non-recognition of Ukraine by those two countries.

Т.С. Геращенко

СПРОБА ПРАВОГО ПЕРЕВОРОТУ В УНР НАВЕСНІ 1919 РОКУ

Незважаючи на велику кількість робіт з історії української революції 1917–1920 років, сюжети, пов'язані з діяльністю національних поміркованих партій та організацій, що брали активну участь у зазначених подіях, вітчизняною та зарубіжною українікою представлені недостатньо. На початку минулого століття вони репрезентували правий спектр політичних сил в Україні. Усупереч модним тоді соціалістичним гаслам, праві пропонували цілком відмінну, альтернативну модель суспільного розвитку країни, в основі якої лежали реформи. Внаслідок ряду обставин цей курс не був реалізований, проте пропонувані ними заходи виведення держави з кризи та подолання внутрішньопартійних суперечностей залишаються актуальними й сьогодні. У сучасних умовах пошуку суспільного компромісу та злагоди набутий досвід державного будівництва заслуговує на увагу дослідників не лише в суто науковому, а в першу чергу практичному розумінні.

Традиційна уєнерівська історіографія, представлена роботами Б. Мартоса [1], І. Мазепи [2], П. Христюка [3], О. Вишнівського [4], М. Ковалевського [5], О. Брика [6] М. Стахова [7] та інших, намагалася пояснити причини поразки визвольних змагань несприятливими зовнішніми обставинами та небажанням опозиції до співпраці. У руслі цієї традиції оцінювалася невдала спроба правих сил усунути від влади ліво-соціалістичний уряд Б. Мартоса, зроблена у Рівному 29 квітня 1919 року. Вказані автори називали її політичною авантюрою, державною зрадою, типовим проявом отаманії.

Проте серед сучасників виступу траплялися цілком протилежні оцінки. Поручик Генерального Штабу Армії УНР П. Єрошевич [8; 9], член “Братства самостійників” Р. Бжеський¹ [10], В. Тимошевський² [11], О. Андрієвський [12] та інші учасники подій, які стояли в опозиції лівим, вбачали в акції правих чи не єдиний конструктивний шлях до порятунку держави. Розходилися сучасники й щодо визначення природи “отаманщини”. У виникненні цього явища Д. Донцов звинувачував Директорію та ліві партії. За його словами отаманщина з’явилася “як наслідок отієї непевності й лівизми в бік Москви, яку посіяв В. Винниченко” [13.-М/Ф.69012.-Арк.332]. Різномір в поглядах та оцінках виступу пояснювався переважно тим, що безпосередні свідки, які зробили першу спробу переосмислити та проаналізувати набутий досвід, належали до різних політичних напрямків. Через ідейні розбіжності вони не змогли подолати певні стереотипи й упередженість.

За радянських часів політична заангажованість і заідеологізованість також унеможливлювала об’єктивне вивчення партійно-політичної історії. У виборі тематики пріоритети надавалися дослідженню діяльності комуністичних партій. Стосовно національних “непролетарських” партій,

¹ Псевдонім Р. Млиновецького

² Псевдонім О. Макаренка

особливо правих, усталеною була думка, що вони “не мали власної історії”; сюжети, пов’язані з ними, розглядалися побіжно. Із середини 80-х років минулого століття й особливо з проголошенням незалежності України ситуація змінилася на краще.

У сучасній історіографії з’явилося чимало робіт [14; 15; 16], у яких висвітлено різні аспекти діяльності українських національних партій та організацій у період визвольних змагань 1917–1920 років. Проте ряд важливих моментів діяльності національних партій, у тому числі й спроба квітневого перевороту, розглядаються дослідниками побіжно, хибуючи на спрощені односторонні оцінки. Спробу дистанціюватися від усталеної традиції зробили лише Т. Осташко та М. Стопчак [17].

Серйозною перепоною до об’єктивного висвітлення подій був брак документальних джерел. В умовах військового часу багато з них загубилося, інші осіли в зарубіжних архівах та приватних колекціях. Останнім часом, завдяки поверненню окремих колекцій до вітчизняних архівів, історики здобули можливість залучити раніше недоступні джерела. Для вивчення нашої теми особливий інтерес представляють колекції мікрофотокопій документів з Національної бібліотеки Варшави, передані кілька років тому Центральному державному історичному архіву м. Львова. Серед них слід відзначити колекцію № 9. Матеріали архіву Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, серед яких знаходимо документи з особистого фонду прем’єр-міністра уряду Є. Архипенка [13.-М/Ф.79910], щоденник одного з ад’ютантів Ставки Армії УНР з аналізом політичної ситуації в Україні напередодні виступу, спогади Миханька “Оскілко і “Чорна Рада” [13.-М/Ф.69012] тощо.

Не менш важлива інформація міститься в матеріалах Львівського наукового товариства з вивчення оборони Львова та Південно-східного воєводства у 1918–1920 рр. – Ф.257 Державного архіву Львівської області [18]. У зазначеному фонді зберігаються копії телеграм В. Оскілка до вищих урядових осіб Директорії УНР та Державного Секретаріату ЗОУНР [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1389] з приводу виступу в Рівному, різноманітні документи за підписом Г. Нянчура – Голови Надзвичайної Комісії Уряду УНР, створеної для розслідування справи [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1380] та ін. Цікаві подробиці акції правих партій знаходимо в матеріалах слідства у справі В. Оскілка та П. Болбочана, що зберігаються у фонді Державної Слідчої Комісії Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [19.-Ф.2208.-Оп.1.-Спр.2].

На основі цих джерел автор спробував дати цілісне уявлення про події, які залишили глибокий слід в українській революції, з’ясувати мотиви виступу, його характер та наслідки.

Ситуація, що склалася в Україні навесні 1919 року, на думку сучасників, свідчила про наближення країни до катастрофи. Політична криза досягла свого апогею. З кожним днем посилювалось невдоволення в українському суспільстві, довіра до української влади катастрофічно падала, погіршився внутрішньо- та зовнішньополітичний стан, поразки на фронті поставили під загрозу існування Української держави. Директорія втратила майже всю територію України. Під її контролем залишалася лише Волинь, яка за відсутності чіткої військово-політичної стратегії також могла бути окупованою¹. Усю відповідальність за трагедію УНР представники поміркованих партій покладали на соціалістів.

Перебіг подій різко прискорився після спроби лівосоціалістичних партій перебрати на себе всю повноту влади. 14 березня 1919 року в Проскуріві представники трьох соціалістичних партій (соціалісти-революціонери, соціал-демократи-незалежні та соціал-демократи-центристи) уклали таємну угоду про демісію Директорії та створення Ради Республіки. Передбачався новий адміністративний поділ, запровадження на місцях Рад селянських та робітничих депутатів, ревкомів, проголошення диктатури трудящих мас, планомірний перехід до соціалістичного ладу з негайною експропріацією “нетрудової” земельної власності. Члени названих партій шляхом державного перевороту намагалися встановити радянські порядки в Україні. Їхні дії спричинили кризу Кабінету С. Остапенка. Представники урядових партій відмовилися продовжувати свою роботу. Того ж дня вони звернулися до Директорії УНР з листом, у якому повідомляли про своє бажання скласти повноваження [13.-М/Ф.79910.-Ч.2.-Арк.8].

Остання відхилила це рішення. Вона визнала роботу уряду задовільною та переконала міністрів продовжувати виконання своїх функцій. Не зважаючи на те, що урядову кризу вдалося подолати, ліві готувалися до насильницького захоплення влади. 21 березня вони переїхали до Кам’янця-Подільського, який став політичним центром опозиції, та утворили Комітет Охорони Республіки. Останній проголосив Директорію скинутою. Наступного дня від його імені було опубліковано в пресі резолюцію з вимогою припинити бойові дії на фронті, що за тодішніх обставин означало відкриття його для більшовицької окупації України [19.-Ф.3563с.-Оп.1.-Спр.119.-Арк.10].

¹ Детальніше про це див.: Геращенко Т.С. Причини виступу правих пратій в Рівному 29 квітня 1919 року // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. XVIII

Виступ лівих партій викликав серйозне занепокоєння в українському суспільстві. З цього приводу лідери Української партії самостійників-соціалістів (УПСС) провели партійні наради в Здолбунові та Рівному. Обговорювався поточний момент та питання реформи влади. За першочергове завдання самостійники мали спонукати С. Петлюру до проголошення військової диктатури та створення з командирів армій Військової Ради. У зовнішній політиці вони прагнули до замирення з Польщею та встановлення контактів із західноєвропейськими країнами для боротьби з більшовиками. Водночас не виключалася можливість примирення з опозицією. В ім'я компромісу праві готові були поступитися місцями в уряді, сподіваючись на створення широкої коаліції.

29 березня 1919 року делегація самостійників-соціалістів у складі голови партії О. Макаренка, міністра морських справ М. Білинського, державного секретаря Д. Симоніва, командуючого Північним фронтом В. Оскілка передала проект політичної реформи Головному Отаманові. Він пообіцяв виконати їхні вимоги за умови, що решта членів Директорії зречеться влади. Тоді ж відбулася зустріч із С. Петлюрою В. Оскілка. Бойові заслуги та високий авторитет у війську надавали останньому впевненості в собі. Він відверто говорив про ситуацію на фронті, не приховував свого невдоволення окремими військовими командирами Генерального Штабу та загальнополітичною ситуацією в цілому. На його думку, у словах Головного Отамана відчувалася нещирість. Людина, яку В. Оскілко залишив у Здолбунові, підтвердила його підозри у змові С. Петлюри з лівими. Пізніше, згадуючи про цей епізод у брошурі “Між двома світами”, командир Північної групи зазначав, що останній, обманюючи делегацію самостійників-соціалістів погодженням на диктатуру, йшов на впровадження соціалістичного ладу, готував новий соціалістичний кабінет із лідерів партій, що 22 березня в Кам'янці-Подільському вчинили переворот... [20.-С.38]. Замість того щоб зайняти тверду позицію стосовно ініціаторів виступу, Головний Отаман пішов на суттєві поступки.

Кам'янецькі події стали початком незворотної ланцюгової реакції з непередбаченими наслідками для української держави. Політичний провід виявився безсилим змінити ситуацію на краще.

Навесні 1919 року праві все більше почали звертати увагу на галичан, сподіваючись на їхню підтримку. Наприкінці березня О. Андрієвський відправився до Станіслава. Під час переговорів із членами Державного Секретаріату він намагався застерегти галичан “від негідної дружби” з представниками лівих партій [13.-Ф.581.-Оп.1.-Спр.23.-Арк.15]. Однак його місія закінчилася невдало.

Зі Станіслава О. Андрієвський виїхав на фронт до Рівного, де на той час перебувала група В. Оскілка, і зустрівся з членами УПСС. Усвідомлюючи небезпеку, до якої може призвести зміна уряду, він сподівався за допомогою правих переконати С. Петлюру та А. Макаренка відмовитись від подібного кроку. Про це йшлося на нараді з самостійниками. Серед шляхів подолання політичної кризи учасники не виключали можливості застосування сили. Як пізніше свідчив лідер партії самостійників-соціалістів О. Макаренко, О. Андрієвський віддав наказ В. Оскілку “розігнати цю авантюристичну групу” [13.-Ф.581.-Оп.1.-Спр.23.-Арк.12]: малися на увазі учасники кам'янецького виступу, які вирушили до Здолбунова, у ставку С. Петлюри.

За кілька днів до затвердження складу нового Кабінету Міністрів Є. Архипенко спробував переконати Головного Отамана в недоцільності та шкідливості подібного кроку. 2 квітня він надіслав телеграму С.Петлюрі з проханням зустрітись і переговорити з ним від імені інших членів Директорії – О. Андрієвського та Є. Петрушевича, які засудили кам'янецький виступ лівих і позицію Головного Отамана щодо його учасників. На думку М. Стахова, конституційний вихід мав бути у визнанні С. Петлюрою та А. Макаренком волі більшості членів Директорії. Розв'язання міжпартійних суперечок вимагало створення коаліційного уряду, тобто виділення офіційних місць для лівих партій у Кабінеті С. Остапенка. Головний Отаман обрав інший шлях. 9 квітня 1919 року в порозумінні з двома членами Директорії А. Макаренком та Ф. Швецем він призначив новий уряд.

Оцінюючи ситуацію, що на той час склалася в Україні, заступник прем'єр-міністра попереднього Кабінету Є. Архипенко зазначав, що “зміна уряду все перевернула і спричинила до остаточного краху надій на Антанту” [13.-Ф.79909.-Ч.1.-Арк.180зв.].

Призначення представників лівих партій на керівні посади в державі, яке відбулося на початку квітня 1919 року, загостило й без того складне внутрішньо- та зовнішньополітичне становище. Роботу вищих органів влади було паралізовано. Директорія розкололася на тих, хто визнавав Кабінет Б.Мартоса (С. Петлюра, А. Макаренко, пізніше до них приєднався Ф. Швець), та опозиційно налаштованих до нього (О. Андрієвський та Є. Петрушевич). Сучасники небезпідставно зазначали, що на той час фактично існувало дві Директорії. Виявивши остаточну неспроможність до співпраці, її члени вдалися до неприхованої ворожнечі та взаємних звинувачень.

У не менш складному становищі опинилася виконавча влада. Майже до кінця квітня в Україні діяло два уряди, кожний з яких не визнавав один одного. Кабінет С. Остапенка, ігноруючи рішення

про відставку, ще певний час залишався в Рівному і продовжував свою роботу. Його члени видавали офіційні інструкції та постанови, іменуючи себе міністрами. Одночасно діяв уряд Б. Мартоса. Праві вважали його незаконним й відмовилися передавати справи. Призначення нового Кабінету вони сприймали як засіб усунення від влади, припинення переговорів з Антантою, замирення з Радянською Росією, повернення до “більшовицьких експериментів” в економічному та політичному житті.

Останні вважали, що до офіційного визнання нового уряду рештою членів Директорії мають цілком легітимні підстави продовжувати діяльність [13.-Ф.79910.-Ч.2.-Арк.15]. 10 квітня О. Андрієвський надіслав телеграму Є. Архипенку, у якій вимагав “керування міністерством залишати за собою і нікому не передавати” [13.-Ф.79910.-Ч.2.-Арк.22]. Така пропозиція була ухвалена Радою Народних Міністрів, що належали до уряду С. Остапенка.

Зміна уряду визначила подальший хід подій. Стосунки в середині виконавчої влади склалися за принципом перетягування ковдри. Обидві сторони намагалися заручитися підтримкою галичан. З цією метою заступник голови та міністр народного господарства в уряді С. Остапенка І. Фещенко-Чопівський виїхав до Станіслава. Він мав зустрітися Є. Петрушевичем і представниками Державного Секретаріату ЗОУНР.

Ліві також розраховували на підтримку західноукраїнського уряду. У своєму листі до Голови Ради Державних Секретарів УНР І. Голубовича від 21 квітня 1919 року Б. Мартос скаржився на те, що М. Кривецький (член уряду С. Остапенка. – Т.Г.) і досі підписується як міністр фінансів, і просив вжити заходів для публічного повідомлення про зміну кабінету та особисто довести про це останньому [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1385.-Арк.2]. В іншому листі до М. Кривецького прем'єр нарікав на штучно створені перешкоди, які унеможливлювали фінансову діяльність нового уряду. “Я не вірю, – писав він, – щоби була постанова Директорії про припинення постачання грошей до м. Рівного (де на той час знаходився уряд Б. Мартоса. – Т.Г.). Коли ж є вказівки окремих її членів, то необхідно їм пояснити, що це саботує державну роботу і що може дуже ускладнити справи й утворити конфлікт серед самої Директорії, бо більшість її відноситься до цього інакше. У всякім разі Кабінет Міністрів вживе всіх заходів, щоби гроші одержали” [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1385.-Арк.3].

Сподівання наддніпрянських політиків на підтримку галицьких колег не виправдалися. З поглибленням політичної кризи в УНР стосунки між її політичним проводом і керівниками ЗОУНР стали більш прохолодними¹. Президент Української Національної Ради Є. Петрушевич не приховував свого негативного ставлення до Головного Отамана як лідера УНР. Він указував на некомпетентність останнього у військових справах і переконував наддніпрянських міністрів передати командування військами УНР О. Грекову [21.-С.345-346].

Члени нового Кабінету Міністрів не мали популярності серед населення. Сучасники критикували невдалий особистий склад уряду Б. Мартоса, і самого прем'єр-міністра, а опозиційні партії відверто саботували його інструкції та постанови. Як свідчив командир Січових Стрільців Є. Коновалець, “роль Б. Мартоса в українській революції належить до найсумніших її сторінок”. Він вважав його “головним винуватцем катастрофи державного будівництва та винуватком переходу Галичан до Денікіна...” [22.-С.130].

Схожу характеристику членам нового уряду дав П. Єрошевич. “...В Сиротенка (військовий міністр. – Т.Г.) з Мартосом і їм подібним “державникам” того часу ще не вискочив із голови дурман безкрайого “соціалізму” з демократизмом, що перешкоджав їм мислити”, – зазначав він [8.-С.65].

В унісон наведеним оцінкам висловлювався інший учасник подій, міністр преси і пропаганди в уряді С. Остапенка О. Назарук. За його словами, “... в тім уряді засідали переважно люди, які до ніякого, навіть звичайного діла не надавалися – і тільки. Декого з них треба було ще післати в школу, щоб навчився бодай згубша того, що повинен знати кожний урядовець, не то ресортовий міністр і т.д. ...Відповідальність за цей кабінет паде виключно на Головного Отамана Петлюру” [23.-С.178-179].

Це були неодинокі критичні зауваження на адресу уряду. Вони все більше переконували, що останній, не маючи належного авторитету та підтримки в суспільстві, виявився неспроможним налагодити ефективну державну роботу. Замість вирішення нагальних внутрішніх і зовнішніх проблем, які стояли перед урядом, його члени все більше втягувалися до міжпартійної боротьби та помсти до своїх політичних опонентів.

Урядові кола УНР побоювалися присутності війська В. Оскілка в Рівному, де на той час перебував кабінет Б. Мартоса. Прем'єр-міністр сподівався на замирення з командувачем Північної групи. 4 квітня 1919 року з цією метою до Штабу останнього прибули командир Січових Стрільців

¹ Детальніше про це див.: Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1

полковник Є. Коновалець, полковник В. Тютюнник і військовий міністр Г. Сиротенко. Під час розмови дедалі зрозумілішим ставало те, що переконати В. Оскілка в лояльному ставленні до нового уряду не вдасться.

На думку правих, країна швидкими темпами наближалася до катастрофи. Відповідальність за це останні покладали на уряд Б. Мартоса та Головного Отамана. Вичерпавши легітимні методи боротьби, опозиція все більше переконувалась у необхідності усунути від влади лівих.

Наприкінці квітня склалися обставини, які підштовхнули її до такого рішення. В армії здійснювалися кадрові перестановки, у результаті яких замість досвідчених військових старшин на керівні посади призначалися люди без належного фаху і підготовки. На посаду Наказного Отамана було призначено генерала О. Осецького, відомого своїм неприхильним ставленням до самостійників. Серед сучасників він здобув собі славу “соціалістичного демагога” та “інтригана”. Натомість, без будь-яких об’єктивних причин звільнено з посади начальника Штабу Північно-Західного фронту генерала В. Агапієва, який користувався величезним авторитетом та завдяки гарній фаховій підготовці вважався “найкращим старшиною” у війську.

Кадрові перестановки торкнулися також командувача Північної групи В. Оскілка. 22 квітня 1919 року Головний Отаман наказав усунути “небезпечного” командира та інших керівників штабу Північної групи з посад, призначивши на їхні місця вірних йому осіб. Дехто із сучасників, зокрема В. Прохода, називали це розпорядження “найбільшим проявом отаманії” [24.-С.99]. Того ж дня надійшов наказ про відрядження В. Оскілка під Коростень для командування військовою операцією. С. Петлюра розраховував на те, що, перебуваючи на фронті, той не зможе використати підлеглі йому частини в запіллі. Наказ викликав обурення у членів УПСС і військових. В. Оскілко вважав його образливим і відмовився у будь-якому разі виконувати. Він підозрював, що Головний Отаман свідомо відправляє його з міста. Тієї ж думки дотримувався Р. Млиновецький, який назвав намір С. Петлюри “абсурдним та невикональним” [10.-С.521]. Він вважав, що до звільнення В. Оскілка з посади командира Північної групи його спонукали не стратегічні, а цілком інші мотиви.

З цим важко не погодитися, якщо проаналізувати висловлювання Головного Отамана стосовно останнього всього лише місяцем раніше. Він високо оцінював організаторські здібності та військовий талант В. Оскілка. Про це, зокрема, свідчить зміст телеграми С. Петлюри від 23 березня 1919 року до Міністра внутрішніх справ. “...Група Оскілка, – говорилося в ній, – поповнена молодими формуваннями, несучи втрати людьми, серед важких обставин недостатчі в предметах постачання, часто без чобіт і одяги, але з гарячою любов’ю до батьківщини, звільнила од ворога майже всю Волинь” [19.-Ф.1092.-Оп.2.-Спр.10.-Арк.63зв.].

Звинувачення у необ’єктивності Головного Отамана стосовно командирів, які знаходилися під впливом самостійників і стояли в опозиції владі, були неодинокими. Головна причина відправки згаданих старшин з Рівного пояснювалася тим, що місто, де перебував уряд Б. Мартоса, було у розпорядженні опозиції. Усвідомлюючи небезпеку від виконання подібних рішень, 24 квітня 1919 року остання на нараді ЦК УПСС прийняла рішення про негайне усунення від влади змовників, відповідальних за критичний стан, у якому опинилась УНР. Виступ було призначено на 30 квітня.

26 квітня С. Петлюра видав повторний наказ із вимогою негайно виїхати В. Оскілку на фронт під Коростень і там особисто керувати операціями першого корпусу замість генерала Ярошевича, який, мовляв, “ні до чого не годиться”. Уже ця оцінка насторожила керівництво Північної групи, здалася їм нещирою. Ярошевич користувався авторитетом у військах, а сам В. Оскілко вважав його “справжнім лицарем”, мужнім і правдивим [20.-С.49]. Крім того, наказом С. Петлюри пропонувалося підлеглі безпосередньо командувачу частини передати у розпорядження Генерального Штабу. В. Агапієв кваліфікував ці розпорядження як “ідіотство” та радив його не виконувати. Обидва накази Головного Отамана були проігноровані.

Сподіваючись виграти час, 28 квітня В. Оскілко виїхав із міста, куди повернувся лише ввечері. Того ж дня міністр військових справ Г. Сиротенко представив йому нового командувача Північною групою військ Желіховського та нового начальника штабу. В. Оскілку було наказано виїхати до Здолбунова, де знаходився Головний Штаб. Він розумів, що С. Петлюра прагнучиме його заарештувати.

Повторний наказ Головного Отамана про відправку остаточно переконав опозицію в необхідності перевороту. Ввечері того ж дня відбулася остання нарада ЦК УПСС, у якій брали участь О. Макаренко, Д. Симонів, Й. Мацюк, Гемпель та В. Оскілко. Її учасники прийняли рішення про негайний виступ, “коли б навіть була й невдача, бо цим ми ясно підкреслимо, що ми все зробили для врятування батьківщини. Більше, нехай український народ знає, що ми не приложили рук до ліквідації української державності, а боролися, скільки могли і як могли, що її тільки урятувати” [20.-С.55]. Член Директорії О. Андрієвський не брав участі в обговоренні питання, оскільки перебував у

Станіславі, проте, як зазначав О. Макаренко, “мусив скоритися волі партії як партійний член” [20.-С.47].

В. Оскілко почав розробляти конкретний план перевороту, який не передбачав використання частин, що знімалися б з фронту [20.-С.49]. Останній факт особливо важливий. Він спростовує поширені в унерівській історіографії твердження, що заради перевороту В. Оскілко суттєво послабив сили, що протистояли більшовикам. За даними М. Ковалевського, план був опрацьований начальником розвідки Північної групи П. Шапулою [5.-С.464]. М. Стахів стверджував, що технічну сторону перевороту розробив начальник штабу генерал В. Агап'єв [7.-С.78].

Свідки подій зазначали, що план перевороту визрів під впливом конспіративної організації “Братство самостійників”, яка мала довірену йому особу в оточенні В. Оскілка [7.-С.16]. За відсутності документальних джерел важко сказати, наскільки така інформація відповідала дійсності. Проте навіть поверховий аналіз діяльності “Братства” дає підстави говорити, що члени названої організації могли ініціювати виступ самостійників.

Про план перевороту знало обмежене коло людей. Сам В. Оскілко стверджував, що його ініціаторами були члени УПСР: голова партії О. Макаренко, Д. Симонів та Й. Мацюк [20.-С.47]. У нього було втаємничено також голову УНРП О. Ковалевського, який на той час знаходився в Рівному і симпатизував самостійникам, та її члена Є. Архипенка.

У разі успіху самостійники сподівалися на підтримку соціалістів-федералістів. Останні брали активну участь у партійних і державних нарадах, консолідуючись із правими силами. Вони критикували соціалістичний склад уряду за спроби порозумітися з більшовицькою Росією та негативно оцінювали його внутрішньополітичний курс.

Зволікати з проведенням перевороту було небезпечно. Ситуація вимагала невідкладних дій. Стало відомо, що ліві активізували переговори з Радянською Росією. За даними П. Єрошевича 20 квітня 1919 року під Новоградом-Волинським було затримано дружину Аркадія Жуковського – Ганну. У неї був лист від соціалістів-революціонерів з Києва, зміст якого свідчив про наміри українських есерів налагодити стосунки з більшовиками [9.-С.10]. 27 квітня начальник розвідки оскілковської армії П. Шапула затримав ще одну особу з важливим словесним дорученням від більшовицького штабу з Києва до штабу Є. Коновальця. Отже в армії дізналися, що ліві партії пішли на переговори з Х. Раковським. Подібну інформацію подає Р. Бжеський [25.-С.114]. З контексту наведених П. Єрошевичем даних випливає, що обидва епізоди були пов'язані між собою [22.-С.10].

У розпорядженні В. Оскілка залишалися значні військові сили: близько трьох тисяч Берестецького та Галицького полків, частини Волинської дивізії [8.-С.53]. На момент перевороту вони переходили до командира 18-ї дивізії полковника Купрійчука.

Операція розпочалася о 1-й годині ночі 29 квітня. Згідно з планом політичний відділ повинен був провести арешти міністрів і провідників лівих партій, а кінний загін на чолі з сотником Легіним забезпечував порядок у місті. Галицький полк дістав наказ розташуватися на станції в повній бойовій готовності та залишатися в розпорядженні В. Оскілка. Одночасно пустило в хід Луцький полк, який о 6-й годині ранку мав відправитися під Коростень у резерв 1-го корпусу, та два бронепотяги. Цю частину плану було виконано. Лівий кабінет та лідерів соціалістичних партій було заарештовано. Про це повідомляється в телеграмі В. Оскілка до членів Директорії 29 квітня 1919 року. “Сього числа, – говорилося в ній, – уряд Наддніпрянської України усунуто за зрадницьку діяльність, яка довела наш край до загибелі. Прохаю негайно прибути до Рівного” [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1403.-Арк.1].

Проте успіх перевороту залежав від того, наскільки вдало буде проведено операцію в Здолбуніві, де перебував С. Петлюра та члени Головного Штабу.

Одночасно з подіями в Рівно гвардійський відділ кінноти на чолі із сотником Гризлом вирушив до Здолбунова М. Бісика, який знаходився у розпорядженні С. Петлюри. Не маючи впливу на нього, В.Оскілко розраховував: якщо вдасться несподівано заарештувати Головного Отамана, січовики сприймуть це як доконаний факт. Однак операція в Здолбуніві провалилася. Гризло не зміг провести її несподівано.

Існують непрямі докази, що Головний Отаман мав відомості про підготовку акції правих сил. Підтвердженням тому є вживання жорстких заходів, за допомогою яких він сподівався знешкодити опозицію [4.-С.39]. Місце, де перебував С. Петлюра та його штаб, з вечора 28 квітня було поставлене під надзвичайну охорону [7.-С.103]. Коли вночі 29 квітня до міста прибула сотня Гризла, стало відомо про виїзд С. Петлюри до Дубно. З метою уникнення збройної сутички Гризло не став чинити спротив двом курням Січових Стрільців, які намагалися роззброїти його підрозділ. Останній дістав наказ відступити. Як зазначав пізніше М. Стахів, посилаючись на усні повідомлення безпосередніх учасників подій, насправді С. Петлюра до Дубна не виїжджав, а направив туди панцерний потяг, аби не допустити заколоту В. Оскілка [7.-С.81].

В. Оскілко був занепокоєний відсутністю відомостей від Гризла. 29 квітня о 3-й годині ночі він знову направив до Здолбунова панцерний потяг на чолі із сотником Янчевським. Останньому доручалося завершити арешт С. Петлюри та його штабу. Як і раніше, спроба захопити Головного Отамана закінчилася невдало. Після тривалих переговорів вранці 29 квітня кінна сотня Гризла та Янчевський повернулися до Рівного [7.-С.80].

Того ж дня В. Оскілко зробив останню спробу завершити переворот. О 8-й годині до Здолбунова було направлено полк під командуванням полковника І. Білоуса, який дістав завдання зайняти місто разом із залізничною станцією та заарештувати С. Петлюру. Пізніше І. Білоус стверджував, що не мав наказу про арешт Головного Отамана, а лише намагався сприяти його порозумінню з В. Оскілком [7.-С.80]. Попри всі спроби, акція в Здолбунові знову зазнала поразки, – переконати січовиків перейти на бік опозиції не вдалося, військо І. Білоуса наразилося на серйозну протидію. В. Оскілко, намагаючись уникнути людських втрат і маючи сумніви щодо швидкого завершення операції, наказав І. Білоусу повернутися до Рівного. Ці події визначили кінець перевороту.

Становище його організаторів дедалі ускладнювалось, вдалося виконати лише частину плану – заарештувати лівий кабінет Б. Мартоса та лідерів соціалістичних партій. Серйозну небезпеку являв собою Головний Отаман. Велику надію опозиція покладала на підтримку зі Станіслава, сподіваючись, що тамтешні політики зможуть переконати С. Петлюру уникнути кровопролиття.

Цей виступ був пов'язаний тасмними каналами з галичанами, де перебували невдоволені новим урядом члени Директорії О. Андрієвський та Є. Петрушевич. Останній фігурував у планах самостійників на роль диктатора. Існують незаперечні докази, що наддніпрянські та західноукраїнські політичні кола мали тісні контакти у підготовці та проведенні цієї акції [14.-С.234; 15.-С.32]. Про це також свідчить зміст телеграм В. Оскілка з Рівного до згаданих осіб і членів Державного Секретаріату ЗОУНР. Інформуючи останніх про хід операції, він повідомив, що Кабінет Міністрів заарештовано. У Рівному все пройшло безкровно. На фронті триває боротьба проти більшовиків. Що ж стосується Головного Отамана, було зазначено, що він знаходиться у Здолбунові, і за всіма ознаками збирається продовжувати активну боротьбу.

Найкращий вихід із такого становища В. Оскілко вбачав у передачі влади члену Директорії Є. Петрушевичу як Президенту єдиної України. Але для цього потрібна була загоджена робота опозиції. Тому в телеграмі до І. Голубовича він радив негайно викликати Президента ЗОУНР з Відня. Його присутність у складі Директорії, на думку останнього, була вкрай необхідною. Водночас командувач Північної групи запевняв своїх однодумців, що їм вдасться переконати С. Петлюру не починати війну [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1389.-Арк.3-4].

Того ж дня В. Оскілко звернувся до Головного Отамана з листом, у якому пояснював мотиви акції правих партій. Він нарікав останньому, що його спроби об'єднати командування та встановити єдиний фронт, конче потрібний за тодішніх умов, були проігноровані. Натомість мали місце безглузді, на погляд опозиції, розпорядження, у тому числі призначення Наказним Отаманом О. Осецького, усунення від командування начальника Штабу та начальника управління контррозвідки, несвоєчасне розпорядження про допомогу Новоград-Волинській групі, спричинили остаточний крах коростенської ділянки фронту тощо.

Наведемо декілька промовистих рядків цього драматичного документа: “Пане Отамане! Ви уклонились від праведного шляху, ви не повірили мені, преданому Україні чоловіку. Ви послухали тих, хто до останнього часу псує справу і нічого не робив для відбудування, а тільки руйнував. Ви не прийняли заходів, дійсних для оборони краю. Ви окружаєте себе невідповідними людьми, за якими є чорне минуле ... Не прийміть сього як зло, а як останній крик вмираючого борця за святу викохану ідею щастя і добробуту українського народу ... І як товаришу одверто сказав (мається на увазі попередня зустріч. – Т.Г.), також мушу сказати, що ще час 12 (12-та год.) для України не пробив. Від Вас залежить спасти справу ...” [18.-Ф.257.-Оп.2.-Спр.1389.-Арк.3].

Після невдалої спроби арешту С. Петлюри В. Оскілко поспішав виправити ситуацію. У зверненні до підрозділів Північної групи він звинуватив лівосоціалістичний провід в узурпації влади та неспроможності забезпечити ефективну відсіч більшовицькій агресії, що змусило його вдатися до рішучих кроків: усунення уряду та головного командування. В. Оскілко оголосив про перебрання на себе командування всіма збройними силами Наддніпрянської України [26.-1919.-29 квітня.]. Але, як згадували сучасники, його промова не справила позитивного враження на присутніх.

Один з них, П. Єрошевич, залишив таке свідчення: “Слухачі були інертні, промовець захопити їх не зміг. Все виглядало на якийсь вибрик, а не переворот, та ще й державний. Вся його поведінка не відповідала усталеному стереотипу, характерному для командира великого військового підрозділу революційних часів... Вся його постать не імпонувала війську того складу, бо він не мав у своєму вигляді нічого отаманського – хвороби того часу” [8.-С.56-57].

Того ж дня В. Оскілко видав наказ до Війська УНР та звернення до цивільного населення й селянства, надруковані в часопису “Вільна Україна”. За змістом вони були подібні промові в Рівному. В них, зокрема, говорилося: “Зрада, якої документальні докази будуть негайно розпубліковані, в штабі дієвої армії й повна нездатність його проводирів вкупі з руйнуючою всякий внутрішній лад агітацією за большевизм лівих течій революційних партій вкупі з політикою уряду щодо угоди з большевиками примусив мене на рішучий крок: усунення всього командування дієвої армії від керування бойовими операціями. Також мусив я відсунути від державної праці й кабінет міністрів” [26.-1919.-29 квітня]. Головне Командування усіма військами УНР переходило до В. Оскілка.

Згідно з намірами правих оголошувалося також про реформу державної влади. Директорія мала негайно обрати голову з правами тимчасового президента республіки і при першій можливості скликати Установчі збори. Головнокомандувач військ УНР і Президент були відповідальними перед ними. До призначення Директорією нового уряду при Головнокомандуючому військ УНР утворювалась посада Комісара у цивільних справах. Її обійняв член УНРП Є. Архипенко. У власному зверненні до населення він пояснив свою згоду “метою затримати в цей перехідний час державний апарат від руїни, до часу, поки не складеться нове Народне Міністерство в законнім порядку” [27.-С.93].

Сподівання В. Оскілка зміцнити своє становище спішними зверненнями та призначеннями виявилися марними. Із самого початку С. Петлюра перебрав ініціативу до своїх рук. Для остаточної ліквідації виступу 29 квітня о 15-й годині за його наказом над містом було розкидано з літака листівки до війська за його підписом. Вони закликали не допустити братовбивчої війни, звинувачували В.Оскілка у зрадництві та переході на бік більшовиків.

Проте боротьба тривала. У своїх споминах В. Оскілко зазначав, що ввечері того ж дня, після наради зі своїм штабом, він прийняв рішення негайно перевести Північну групу військ з Рівного до Коростеня. Надалі планувалося, зміцнивши фронт проти Денікіна, увійти в контакт з Запорозьким Корпусом, що повертався із румунського полону, та перетягнути його на свій бік [20.-С.67-68]. Члени УПСС розраховували на підтримку корпусу, сподіваючись завдяки арешту лівими його командувача зустріти серед військових опозиційні уряду настрої. Проте, з матеріалів слідства у справі П.Болбочана бачимо, що він критично ставився до В. Оскілка та його армії [19.-Ф.2208.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.40].

Одночасно від С. Петлюри надійшов новий наказ – відправити всі резервні частини з Рівного на фронт, а днем пізніше – перевести державний центр до Варшави.

Ввечері 29 квітня 1919 року виступ було ліквідовано, міністрів звільнено з-під арешту. В. Оскілко, О. Макаренко, Й. Мацюк, Гемпель та В. Агап'єв змогли виїхати до Польщі, решту його учасників було заарештовано. Виступ тривав один день. Для історії це мить, але мить, яка надовго запала у пам'ять безпосередніх учасників і свідків подій, визначила подальший хід боротьби за державність. Сказане вище дозволяє зробити певні висновки щодо природи, мотивів і наслідків цього виступу.

По-перше, у виступі правих сил у Рівному не слід вбачати лише прояв “отаманщини” з руйнуючими деструктивними наслідками. Аналіз використаних джерел дозволяє говорити про його якісну відмінність від численних отаманських рухів, з якими останній ототожнювали представники унерівської історіографії. Слід погодитися з точкою зору Ю. Терещенка, що це була послідовна державницька лінія, яка всупереч вузько партійним аспіраціям багатьох лідерів УНР завжди надавала перевагу національно-конструктивним пріоритетам і професіоналізму у військовій сфері.

По-друге, не виправдана категоричність у визначенні мотивів виступу. Країна переживала глибоку політичну кризу, подолати яку, зважаючи на досвід європейських держав, можна зусиллями представників різних ідейних напрямків та уподобань. Замість консолідації, ліві усунули від влади своїх опонентів, позбавили їх можливості використовувати законні, парламентські методи боротьби. Це була досить небезпечна практика, проти якої виступили праві партії навесні 1919 року. Вони змушені були шукати нелегальні способи доведення своєї правоти. На це, зокрема, вказував активний учасник подій О. Ковалевський. Він зазначав: “Раз немає впливової громадської opinio, з голосом якої рахувалися б “керуючі”, раз існує лише безоглядна диктатура певних осіб або певних політичних кіл, – кожний хто почувається в силі, старається рятувати себе, ситуацію й державу в такий спосіб, який йому здається за найбільш раціональний” [28.-С.414]. Для правих таким способом стала спроба усунути від влади нерозсудливих політиків. Подібним шляхом йшли В. Оскілко, П. Болбочан, Тарнавський.

По-третє, не слід перекладати всю відповідальність за ліквідацію Північно-Західного фронту та військові поразки Армії УНР навесні 1919 року лише на опозицію. На це звертав увагу Начальник Штабу Коростенської групи В.Прохода. Він наголошував на тому, що “неясним є, хто спричинив цей

бунт і жалюгідну ліквідацію Північно-Західного фронту Оскілко чи Наказний Отаман Осецький” [28.-С.102].

На нашу думку, це питання цілком слушне, якщо врахувати, що жодної частини для участі в перевороті В. Оскілко не знімав з фронту, а використовував лише резервні підрозділи, що перебували у Рівному. Проголошення останнім диктатури також не могло спричинити ліквідацію фронту, бо на момент виступу його вже було звільнено з посади командувача. Згадуваний вище П. Єрошевич підкреслював: “Цей виступ ... мав наслідки завдяки розпорядженням С. Петлюри (підкреслено нами. – Т.Г.), дуже погані” [9.-С.16-17].

Джерела та література

1. Мартос Б. Оскілко й Болбочан (Спогади). – Мюнхен, 1958.
2. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. – Б.м., 1950.
3. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920: У 4 т. – Нью-Йорк, 1969. – Т. IV.
4. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія. – Детройт; Мічіген; Капітула, 1973.
5. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960.
6. Брик О. Тернистий шлях українського уряду. – Вінніпег, 1969.
7. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7 т. – Скрантон, 1962-1966. – Т. 7.
8. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність // За державність: Матеріали до історії війська українського. – Варшава, 1938.
9. Єрошевич П. Оскілковський переворот, власне виступ Української партії самостійників в травні 1919 року // Нація в поході. – 1941. – Ч. 9-10. – Липень.
10. Млиновецький Р. Історія українського народу (Нариси з політичної історії). – Мюнхен, 1953.
11. Тимошевський В. З призабутих сторінок історії. – Торонто. – 1986. – Ч. 7-8.
12. Андрієвський О. Наша демократія // Нація в поході. – Б.р. – Ч. 3-4.
13. Центральний державний історичний архів (м. Львів).
14. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-політологічний аналіз). – К., 1995.
15. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного (історико-політичний аналіз Директорії УНР). – К., 2001.
16. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001.
17. Осташко Т., Стопчак М. П. Болбочан і В. Оскілко в оцінці української історіографії // Український консерватизм і гетьманський рух: Історія, ідеологія, політика. – К., 2003. – № 2.
18. Державний архів Львівської області.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
20. Оскілко В. Між двома світами. Наклад Управи УНП (самостійників-соціалістів). – Б.м., 1924.
21. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1.
22. Коновалець Є. Зі споминів // Воля. – Відень, 1921. – Ч. 3-5.
23. Назарук О. Рік на Великій Україні. – Відень, 1920.
24. Прохода В. Уваги до праці М. Стахова “Україна в добі Директорії УНР” // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – № 1-2 (13-14). – Рік IV.
25. Характерник. Моя подорож до Києва через фронт у квітні 1919 р. (Уривок зі спогадів) // Календар Червоної Калини. – 1928.
26. Вільна Україна. Орган українських самостійників.
27. Ковалевський О. За два роки (Відчит Центрального Комітету Української Народної Республіканської партії. – Б.м., 1920.
28. Ковалевський А. Проблеми // Воля. – Відень, 1920. – Т. 1. – Ч. 9.

Summary

The article is devoted to one of the worst irradiated events in the history of the Ukrainian right parties during the period of the Directoire of the Ukrainian popular republic. On a solid base of hammered sources the author discloses motives, character and consequences of marching of the opposition on the 29th of April 1919 in Rivne and the inwardness of the ataman's movement. Despite the historiography of the Ukrainian popular republic in which this revolution was identified with a manifestation of ataman's power the author considers the actions of the rights as a governmental orientation with constructive propositions of taking the country out of crisis.